

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԵՐԻ ԳԻՒՏՆ ՈՒ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

(Բաղաձօց Իս. Յարութիւնեանի «Հայոց գիրք», Իզմիրեան մրցանակով
պատկած նշանաւոր աշխատութիւնից)

Ա.

ղգերի պատմութեան մէջ գրի ըսկրգրնաւորութիւնը սովորաբար վերագրում են ասուածներին կամ այնպիսի մարդկանց, որոնք յարաբերութիւն ունէին ասուածներին հետ,

որովհետեւ այդպիսի մի հրաշալի ստեղծագործութիւն միմիայն ասուածների գործը կարող էր համարուել: Օրինակ՝ եգիպտական աւանդութիւնը գրի սկզբնաւորութիւնը վերագրում է «Տաութ»-ին, որ միևնոյն ժամանակ լեզւի և խօսքի ասուածն էր, զարգացրեց աստղադիտութեան, երաժշտութեան արեւստները և գտաւ ձիթենին: Բարեւրական աւանդութիւնը գրի ստեղծագործութիւնն ընծայում է «Օանէս»-ին, որ մի էակ էր՝ կէսը մարդ, կէսը ձուկ: Ըստ չինական աւանդութեան՝ նրանց գիրը գտաւ «Փօհի»-ն. մերսիկացիներն իրենց գրի գիւտը վերագրում են «Կետղալիօսալ» աստծուն: Իրանական աւան-

Ս. Սահակ Պարբե
Հայ գրի հովանաւոր եւ թարգման

Ս. Մեսրոպ Մաւցոց
Հայ տարի տեղոճագործող

դուժիւնը զրի սկզբնաւորութիւնը վերագրում է «Տահմուրաթ» արքային, որին յաջողեց զիրը զևերի ձեռքից կորզել, որովհետեւ թէև բարի ոգիներն արդէն վաղուց գտել էին զիրը, սակայն զևերի ձեռն ընկնելով՝ անյայտ էր մնացել մինչև «Տահմուրաթի» ժամանակը: Յունաց զրի գտնողն է հանդիսանում «Կադմուրը», որ Փիւնիկիայից է գալիս: Գոթական զրի գիւտը գերմանական աւանդութիւնը վերագրում է «Ուլֆիլաս»-ին, թէև յայտնի է, որ Ուլֆիլասը ոչ թէ նոր գտաւ գոթական տառերը, այլ հին գերմանական «րունէ» կշուած նշանները կատարելագործեց՝ պակասը լրացնելով և յունական այբուբենին մօտեցնելով:

Այս աւանդութիւններից էլ երևում է, որ զրի ստեղծագործութիւնը մի անհատի գործ չէ. մարդկութիւնը շատ փորձերից յետոյ միայն պէտք է կարողանար ձեռք բերել այն, ինչ որ այսօր մեզ համար սովորական է դարձել: Գրի սկզբնաւորութեան մասին վերոյիշեալ աւանդութիւնները թէև արտաքուստ առապպելներ են, սակայն եթէ մի փոքր խորը զննենք դրանց, կրտսնենք, որ մօտենում են ճշմարտութեան: Վերցնենք օրինակ եգիպտացուց և յունաց աւանդութիւնները. թէև առասպել է թւում, որ Տաուրն է գտնում եգիպտական գիրը, լեզուն, աստղագիտութիւնը, երաժշտութիւնը և այլն, սակայն կարող է պատահած իրողութեան ձեւակերպել, եթէ ընդունենք, որ Տաուրն անւան տակ ծածկւած է եգիպտական քրմական դասակարգը: Անկասկած է նոյնպէս, որ փիւնիկեցոց զիրը Յունաստան փոխադրող «Կադմուրը» ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի նոր կրօն, որ Փիւնիկիայից Յունաստան տարածեց՝ իր հետ միասին տարածելով նոյնպէս և փիւնիկեան այբուբենը,

Մասնաւորելով մեր խօսքը հայոց գրի մասին, պէտք է ասենք, որ միևնոյն երեոյթն է կրկնւում: Մեր պատմութեան մէջ անթափանցելի բոլորով է ծածկւած հայոց զրի զարգացման ընթացքը. մեզ անյայտ է թէ՛ Էրը

սկսեցին հայերը սեպհական գիր գործածել և Լէրբ դադարեցին: Միայն այնչափ կարելի է եզրակացնել, որ ունեցել ենք սեպհական տառագիր, սակայն այս գիրն չորրորդ դարի վերջերին գործածութեան մէջ չլինելով՝ բոլորովին մոռացւել էր: Ըստ մեր ազգային ասանդութեան՝ հայոց այբուբենն էլ գտնուում է հրաշքով. «օչ բնած ժամանակ, ոչ էլ արթուն»:

Քրիստոնէութիւնը մուտ գործելով Հայաստան, իր հետ միասին ներմուծեց նաև յունական և ասորական գիրը և հալածեց տեղական գիրը, որ ամուր կապերով շղթայած էր կռապաշտութեան հետ: Համարեա պատմական օրէնք է, որ իւրաքանչիւր նոր կրօնի հետ ազգերն ընդունել են նաև նոր գիր. փրնիկեցոց այբուբենը տարածւեց Յունաստանում Փրնիկիայից բերած մի կրօնի հետ, իսլամութիւնը տարածեց ամեն տեղ արաբական «նսսիսի» կոչւած գիրը. հռովմէական գիրը տարածւեց արևմտեան Եւրոպայում սբ. գրքի հետ, ինչպէս նաև «ղեանագարի» և «պալի» կոչւած գրերը Հնդկաստանում:

Սակայն յունաց և ասորոց գրերի տիրապետութիւնը երկար չէր կարող տևել Հայաստանում, որովհետև քրիստոնեայ եկեղեցու եռանդուն պաշտօնեաները չբաւականանալով ազգային կրօնի ոչնչացմամբ՝ ձգտում էին նաև ազգային լեզուն խախտել՝ եկեղեցու պաշտամունքը յունարէն և ասորերէն լեզուով կատարելով: Ազգն ըմբռնեց այդ գրութեան վտանգաւոր լինելը և զրա առաջն առնելն իր կենսական խնդիրը դարձնելով՝ ամեն կերպ աշխատեց վերականգնել ազգային գիրը, լեզուն և զրականութիւնը: Այս գաղափարով տոգորւած հայ սերնդի մեծ ներկայացուցիչներն էին Սահակ Պարթևը և Մեսրոպ Մաշտոցը:

Կարծես նախախնամութեան կարգադրութեամբ է լինում, որ չորրորդ դարի վերջին մասն ունենում են երկու մեծ հայ ներկայացուցիչներ, որոնք իրանց հանճա-

րով և միահամուռ ուժով գլուխ բերին այն մեծ գործը, որ ժամանակակից սերնդի իդէալն էր: Այդ հանճարները վերականգնելով հայոց սեպհական գիրը և դրա միջնորդութեամբ տարածելով ամբողջ հայ աշխարհում ազգային եկեղեցու և դպրութեան հաւատարիմ մշակներ, այնպիսի ծառայութիւն արին իրենց հայրենիքին, որ անզուգական է մեր պատմութեան մէջ: Զբաղտը է մոռանալ նոյնպէս, որ բրիտոնէական ուսման տարածման և ժողովրդակա-նացման գաղափարը հայոց գրի վերանորոգման ամենա-մեծ շարժառիթներից մէկն էր: Սուրբ Մեսրոպը թողնելով արբունի պալատը, շրջում է Հայաստանի բոլոր անկիւնները և *քառասուն եւ հինգ* տարի շարունակ բարո-զում և աւանդում է բրիտոնէութեան հետ նաև ազգային գաղափարը, ազգային եկեղեցիով ազգային ներքին կապ է հաստատում և ամեն տեղ դպրոցներ բաց անում:

Թէ հայ աշխարհը համարեա չորս դար առաջ էր տեսել իր անդրանիկ բրիտոնէայ առաքեալներին և մօտ մի դար առաջ ընդունել իսկապէս բրիտոնէական վարդապետութիւնը, սակայն սբ. Մեսրոպը ներկայանում է ո՛չ թէ միայն իբրև նոր Առաքեալ բրիտոնէական եկեղեցու, այլ նաև իբրև հարազատ գաւազ Հայաստանի: Նըրան յաջողեց վերականգնել ազգայնութեան գաղափարը, որ ճնշւել էր բրիտոնէական վարդապետութեան ազդեցութեամբ: Նա կարողացաւ բրիտոնէական գաղափարը կապակցել մայրենի գրի և լեզւի հետ՝ խրախուսելով թէ կաթողիկոսից և թէ թագաւորից: Մայրենի գրի և լեզւի ամբողջ Հայաստանում տարածելուն մեծապէս նպաստեց սբ. Մեսրոպի և Վարդանի դեսպանութեան աջողութիւնը Բիւզանդիոնում: Այս աջողութիւնը պէտք է նկատուի իբրև մեր պատմութեան ամենանշանաւոր դէպքերից մէկը. եթէ սբ. Մեսրոպին արգելէր յունաց բաժնի Հայաստանում ևս տարածելու հայկական գիրն ու լեզուն, հասկանալի է թէ այդպիսով առաջացած պառակտումը ճրջափ մնասակար պէտք է լինէր նոր սկւած գործի համար:

Ժ ա ղ Կ ա զ ը Բ ը
 Գ ը Բ Բ Վ Է Ը

Բ.

այ ազգն ընդունելով բրիստոնէութիւնը, ոչ թէ միայն իր հին կրօնը կորցրեց, այլ և նրա ազգայնութեան զարգացման ուղին խանգարեց. ազգային բանաստեղծութիւնն ու առհասարակ զրականութիւնը սերտ կերպով շղթայւած էին կրօնի հետ և այդ իսկ պատճառով նոր եկեղեցու պաշտօնեաներն ամեն ճիգ թափեցին զրանց հետքը ջնջելու: Եւ որպէսզի այդ խիստ զգալի չըլինի ժողովրդի համար, նրանք հների տեղ նոր և բրիստոնէական գաղափարներ պարունակող երգեր տարածեցին ժողովրդի մէջ: Մեր եկեղեցական նոր պաշտօնեաները մեծ մասամբ օտարներ լինելով՝ ոչինչ զգացումն չէին կարող ունենալ հայոց ազգայնութեան գաղափարի համար, այդ պատճառով անխնայ ոչնչացրին այն ամենը, ինչոր կապած էր հայոց հին կրօնի հետ: Նրանք վանքեր և դպրոցներ հիմնելով Հայաստանում, թէև ազգի առաջադիմութեան նպաստեցին, սակայն այդ էլ ի վնաս ազգայնութեան գաղափարի եղաւ, որովհետև այդ հիմնարկութիւններն օտար լինելով՝ դրանց տւած դաստիարակութիւնն էլ օտար էր. տիրող լեզուն ևս ոչ թէ ժողովրդի մայրենի լեզուն էր, այլ յունարէնն ու ասորերէնը:

Ահա այդ միջոցին սբ. Մեսրոպի վերանորոգած հայոց գիրը պատճառ է լինում, որ հայոց մտաւոր զարգացումն ու առաջադիմութիւնը կրկին ուղիղ շաւղով առաջ գնայ և այդպիսով շուտով հասնում է հայ զրականութեան ոսկէ դարը: Այն ազգը, որ մոռացութեան տալով իր սեպհական հին գիրը՝ մուրացկանութեամբ սովորում և գործ էր անում յունաց, պարսից և ասորոց տառերը, կարճ ժամանակից յետոյ տէր եղաւ մարդկային մտքի նշանաւոր արտադրութիւններից մէկի, սբ. գրքի գեղեցիկ

Թարգմանութեան, որ շատ եւրոպացի գիտնականների ասելով՝ ամենաճիշտ թարգմանութիւնն է և կոչել է «Թագուհի թարգմանութեանց»։ Թէ՛ սրպիսի ընդունելութիւն գտաւ սր. Մեսրոպի գործը հայ ժողովրդի մէջ, կարելի է պարզ տեսնել հայ պատմագիրների խօսքերից. «Ամենայն անձն յորդորեալ փափաքէր յուսումն հայերէն գիտութեան, որպէս ի խաւարէ՛ յասորի տանջանացն զերծեալք ի լոյս խնդային»։—Ղ. Փարպեցի։

Ամբողջ ազգը ոգևորւած էր՝ լսելով եկեղեցու բեմից և դասից իր մայրենի բարբառի հնչիւնները. «Յայնմ ժամանակի երանելի և ցանկալի աշխարհս հայոց անպայման սրանչելի լինէր... անդ էր այնուհետև սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայել տեսիլ հայելոյն»։—Կորիւն Սքանչելի։

Հայոց լեզուի և դպրութեան հաստատման ժամանակին նւիրւած մեր Սքանչելի Կորիւնի այս զեղեցիկ խօսքերը ճշտիւ համապատասխանում են զերմանական բանաստեղծ Ուլրիխ Փօն Հուտտէնի—որ ժամանակակից էր զերմանական կրօնական մեծ յեղափոխութեան—բացագանչութեանը. «Ով՛ դար, ուսմունքը ծաղկում են, ոգիքն արթնանում, ապրելը զարճութիւն է»։

Այն ազգը, որ Աստուծոյ տաճարում պէտք է լսէր յունարէն կամ ասորի լեզուով արտասանած «Հայր մերը», շուտով ունեցաւ յունական ամենաերևելի փիլիսոփաների հեղինակութիւնների թարգմանութիւնը, ամենքն աշխատում էին մայրենի լեզուն սովորել. բազմաթիւ երիտասարդներ դիմում էին Յունաստան, Եգիպտոս և զիտութեան այլ կենդրոններ՝ իրանց ուսման ծարաւը յագեցնելու և հայրենիքի առաջադիմութեան նպաստելու։

Հինգերորդ դարի հայ սերնդի ձգտումը՝ կատարելապէս ուսանել յունաց և ասորոց լեզուներն, որպէսզի այդպիսով ծաղկեցնեն մայրենի լեզուն ու զբաղանութիւնը, կարելի է համեմատել այն շարժողութեան հետ,

որ տեղի ունեցաւ *Խտալիայում* XIV-րդ և Գերմանիայում XV-րդ դարում:

Միջին դարերում գերմանական և ռոմանական ազգերը, չընայելով իրենց առանձնայատկութիւններին, ունէին մի ընդհանուր կապ. եկեղեցու կապը միացրել էր բոլորին. *լատիններէն* համարում էր մի ընդհանուր եւրոպական, եկեղեցական լեզու: Հոգեւորականներն ամեն տեղ խօսում և գրում էին այդ լեզուով. ամեն տեղ եկեղեցական պաշտամունքը կատարում էր *լատիններէն* լեզուով: Տասնչորսերորդ դարից սկսում է *յունաց* դասական գրեթէ բոլորի ուսումնասիրութիւնը և դրա հետ միասին *մայրենի* լեզուով գրելու ձգտումը: Առաջին փորձերը լինում են Իտալիայում. Գանտէն, Բօկաչիօն, Պետրարկան հարթեցին այդ շաւիղը. այս երեք հանճարները զարգացրին մի գեղեցիկ բանաստեղծական ու վիպական նոր մայրենի լեզու և գրականութիւն: Իտալիայի արևստ խնկարկող սերունդը սքանչանում էր դասական մատենագիրների գեղեցկութեամբ. յունական դիցաբանութիւնն աւելի էր հիացնում նրան, քան քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Գերմանիան ևս հետեւելով դասական ուղղութեան, ուսումնասիրում է յունարէնը, բայց առաւելագէս հետևում է քրիստոնէական վարդապետութեան: Սբ. գրքի գերմաններէն թարգմանութիւնն այդ ուղղութեան նշանաւոր արդասիրներից մէկն եղաւ: Սբ. գրքի թարգմանութիւնն է առիթ լինում գերմանացոց մայրենի լեզւի հետզհետէ մշակման և գրականութեան ծաղկման:

Հինգերորդ դարի հայ սերնդի բռնած ուղղութիւնը նոյնն էր. հայերէն դպրութիւնն ուսանում էին՝ սբ. գիրքը և եկեղեցական պաշտամունքը հասկանալու համար. յունարէն դպրութիւնն ուսանում էին՝ հայերէն ճիշտ թարգմանելու համար: Հայերէն դպրութիւնը հինգերորդ դարում այնպէս արագ չէր զարգանայ, եթէ անմիջապէս սբ. գիրքը չըթարգմանէր և դպրութեան նպատակը զլիսաւո-

րապէս եկեղեցական հեղինակութիւնների ծանօթութիւնը չըլինէր: Հարկաւ, այդ նպատակին հասնելուց յետոյ, հայ դպրութիւնը կանգ չառաւ և իր մէջ առաւ նաև պատմական, փիլիսոփայական և գիտութիւնների ուրիշ ճիւղերը:

Քրիստոնէութիւնը մուտ գործելով Հայաստան, իր գոյութեան կուրի մէջ ոչնչացրեց եղածը և տարածեց ժողովրդին օտար՝ ասորերէն և յունարէն լեզուն ու գիրը. այս հանգամանքից առաջացաւ այն անբնական դրութիւնը, որի դէմ մաքառեց հինգերորդ դարի առաջին մասի հայ սերունդը և աջողութիւն ունեցաւ:

Հայոց այբուբենի վերանորոգման հետևանքներն այսպէս համառօտելուց յետոյ, տեսնենք թէ մեր մատենագիրներն ի՞նչպէս են պատմում հայոց գրի «գիւտը»: Սրա համար երեք նշանաւոր աղբիւրներ ունենք. ա. *Կորին Սքանչելու* գրած սբ. Մեսրոպի վարքագրութիւնը, բ. *Մովսէս Խորենացու* հայոց պատմութիւնը և գ. *Ղազար Փարպեցու* հայոց պատմութիւնը: *Կորին Սքանչելին* սբ. Մեսրոպի աշակերտն ու գործակիցն էր և նկարագրում է իր աչքով տեսածը և ականջով լսածը: Մովսէս Խորենացին նոյնպէս ժամանակակից է սբ. Մեսրոպին, նրա աշակերտն է անւանում իրեն, բայց արտասահմանից վերադառնալով՝ այլ ևս կենդանի չէ գտնում նրան: Մի փոքր յետոյ է գրում Ղազար Փարպեցին հայոց պատմութիւնը, սակայն սա էլ սբ. Մեսրոպի անմիջական աշակերտ Աղանի մօտ էր ուսել և դասուում է Մեսրոպի կրթասեր աշակերտների շարքը:

Ահա այս երեք մատենագիրների ասածներէիցն ենք հիւսում հետևեալը:

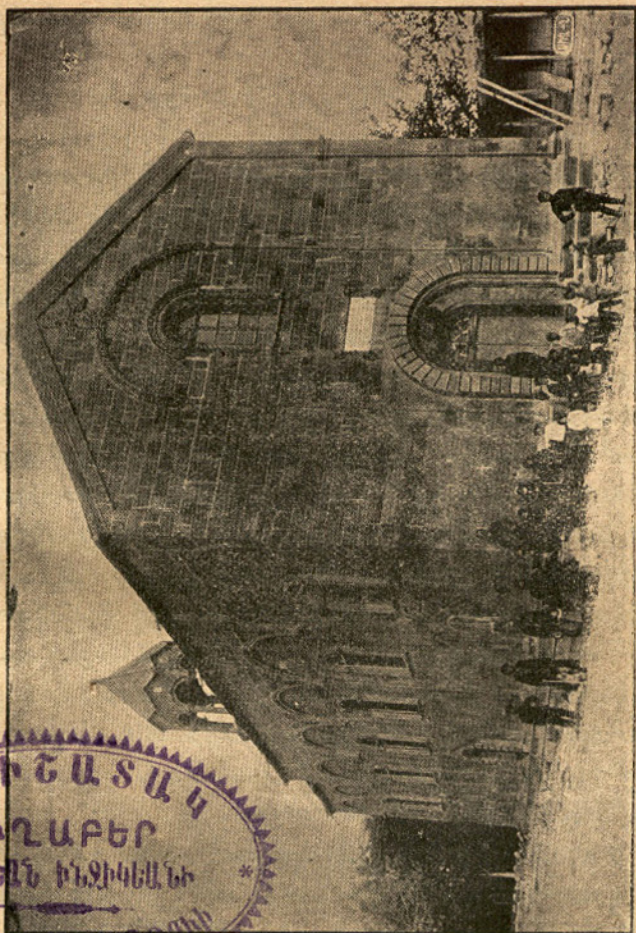

Գ.

արօն գաւառի Հացեկաց գիւղիցն էր սբ. Մեսրոպը, որ կոչուում էր նաև Մաշտոց. նրա հօր անունը Վարդան էր: Մեսրոպը մանկական հասակում աշակերտում է Մեծն Ներսէս կաթողիկոսին և սովորում է յունարէն լեզուն ու դպրութիւնը: Ներսէս Մեծի մահից յետոյ պատանի և յունագէտ Մեսրոպը գալիս է Արշակունեաց արքունի պալատը և ծոցով թագաւորը նրան զինւորական աստիճան տալով՝ արքունի գիւննում քարտուղարի պաշտօն է տալիս, որովհետև այն ժամանակ հայոց թագաւորի գործերը՝ վճիռները և հրովարտակները ասորի և յոյն լեզուով էին գրուում: Այդ ժամանակ հայոց աշխարհի հազարապետն էր Առաւանը: Մեսրոպն ընդունակութիւն ցոյց տալով զինւորական արեստի մէջ՝ շուտով սիրելի է դառնում զօրավարներին: Սակայն Մեծն Ներսէսի դաստիարակութեան ազդեցութիւնը նրա սրտում կրօնական կայծեր էր թողել. զինւորական փայլուն ասպարիզում ևս նա զբաղուում է կրօնական գրքերի ընթերցանութեամբ և մի քանի տարի շարունակ անբիժ վարելով քարտուղարի պաշտօնը՝ թողնում է արքունի ծառայութիւնը, զինւորական կեանքը, նոյն իսկ աշխարհիկ կեանքը և վանական դառնում:

Այնուհետև սբ. Մեսրոպը միայնակեաց կեանք է վարում և իր մարմինը ենթարկում զանազան տեսակ շարշարների. նրա համբաւը լսելով՝ շատ երիտասարդներ հաւաքուում են նրա շուրջը և աշակերտում նրան: Այնուհետև սբ. Մեսրոպն իր աշակերտներով գնում է Գողթան գաւառը, ուր հեթանոսական պաշտամունքը դեռ շարունակուում էր: Սբ. Մեսրոպն այս գաւառի իշխան Շամբիթի օգնութեամբ կարողանում է վերջ դնել հեթանոսական կրօնի պաշտամանը և քարոզում է քրիստո-

Օսական. Ս. Մ եպոսոպ գերեզմանը

Ի Յ Ե Ա Տ Ա Կ
 Ի Կ Ա Ր Ե Ր
 Յ Ե Ր Ի Ե Ն Ի Յ Ի Կ Ա Ն Ե Ն
 23 ՅՈՒՆԻՈՒՆԻ 1929 ԲՈՒՆ

նէութեան սկզբունքները: Գողթան դաւառում աջողութեամբ կատարելով առաքելական պաշտօնը, սբ. Մեսրոպն այդտեղից գնում է Սիւնեաց աշխարհը և երկրի իշխան Վաղինակի օժանդակութեամբ այդտեղ ևս քարոզում ու ժողովրդին հասկացնում է քրիստոնէական կրօնի ճշմարտութիւնները:

Այս առաքելական շրջագայութիւնների ժամանակ նա տեսնում է, որ իսկապէս ժողովուրդը ոչինչ չէ հասկանում եկեղեցու պաշտօնեաների կարգացածից և ինքը ստիպւած է լինում կարգացածը թարգմանել հայերէն, իսկ եկեղեցու սովորական պաշտօնեաները չըկարողանալով թարգմանել իրենց կարգացածը՝ իսկապէս աւետարանի բովանդակութիւնն անհասկանալի էր մնում ժողովրդին: Երանելի Մաշտոցը հոգուով տրտմում էր, տեսնելով որ հայ երիտասարդները մեծ աշխատանքով և անագին նիւթական կորուստներով մաշում էին իրենց կեանքը հայրենիքից դուրս՝ *ասորոց դպրոցներում*, որովհետև հայոց եկեղեցու ծիսակատարութիւնը տեղի էր ունենում ասորոց և յունաց լեզուով, որ բոլորովին անհասկանալի էր ժողովրդին: Սբ. Մեսրոպն երկար ժամանակ մտածմունքի մէջ է ընկնում և փղձկում, մանաւանդ որ *կային հայերէն նշանագրեր*, որոնցով կարելի է *սեպհական գրով* և լեզուով ժողովրդի սիրտը շահել: Նա լուրջ կերպով մտածում է վերականգնել հայոց այբուբենը և երկար ժամանակ զբաղւում է գանազան փորձերով:

Երբ Սահակ Պարթևը կաթողիկոս ընտրուեց, Մեսրոպը շտապեց գնալ նոր կաթողիկոսի մօտ և յայտնեց նրան իր բազմաժամանակեայ մտատանջութեան խնդիրը: Սբ. Սահակը յայտնում է, որ ինքն էլ վաղուց մտածում է այդ խնդրի մասին և քաջալերելով նրան, ասում է. *վերցրո՛ւ բեզ հետ և ուրիշ օգնական քահանաներ, որոնց ես կընշանակեմ, միասին աշխատեցէք. ուր որ դժարանար վանկերը կարգելիս, բերէք ինձ մօտ և ես կուզղեմ, որովհետև շատ հեշտ է քո ցանկացածը գտնել: Սակայն*

մենք առաջ պէտք է թագաւորին իմաց տանք այսպիսի մեծ և կարևոր գործի պէտքը: Ոչ շատ ժամանակ առաջ, եկեղեցում այդ խնդրի կարևորութեան մասին խօսելիս մէկն ասել է թագաւորին, թէ մի գիւղում մի եպիսկոպոսի մօտ տեսել եմ հայերէն նշանագրեր. թագաւորը յիշում էր այդ խօսքերը և պատմեց ինձ:

Այս խօսակցութիւնից յետոյ սբ. Սահակը ներկայացնում է Մեսրոպին Վռամշապուհ թագաւորին և պատմում նրա մտադրութեան մասին: Վռամշապուհն անձամբ պատմում է, որ երբ ինքը Միջագետքումն էր գտնուում, Հաբէլ անունով մէկ քահանայ յայտնեց իրեն՝ թէ իր ազգական Դանիէլ եպիսկոպոսն ունի հայոց լեզուն յարմարեցրած տառեր. սակայն ինքը, թագաւորն անուշադիր է թողել Հաբէլի ասածը:

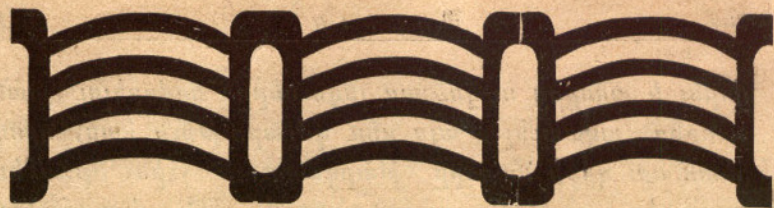
Սբ. Սակակն ու Մեսրոպը լսելով այս պատմութիւնը, ուրախանում են և թագաւորին շտապեցնում, որ զբաղի այս խնդրով, որովհետև հայոց աշխարհի համար այդ գիւտը մեծ նշանակութիւն ունի և իրեն արքային էլ այդ աւելի մեծ պատիւ կը բերէ ապագայում, քան թէ նրա աշխարհային իշխանութիւնը: Այս խօսքերը թագաւորին մեծ բաւականութիւն են պատճառում և նա փառաբանում է Աստծուն, որ իր թագաւորութեան ժամանակ այդպիսի մի մեծ իրողութիւն պէտք է տեղի ունենայ:

Առանց ուշացնելու Վռամշապուհ թագաւորը Վահրիճ անունով մէկին հրովարտակով ուղարկում է Միջագետք՝ Հաբէլ քահանայի մօտ, որ թագաւորին յայտնել էր հայոց այբուբենի գոյութեան մասին: Հաբէլ քահանան ստանալով արքայական հրովարտակը՝ շտապում է Դանիէլ եպիսկոպոսի մօտ և անձամբ նրանից սովորելով հայոց այբուբենը, ինքը զալիս է Հայաստան և այբուբենը յանձնում սբ. Սահակին ու Մեսրոպին: Սրանք հարկաւ ցնծութեամբ ընդունում են այբուբենը և թագաւորից իրաւունք խնդրում, որ նոր դպրոցներ բանան և հայերէն այբուբենը սովորեցնեն աշակերտներին: Վռամշապուհը թոյլ է տալիս և սբ. Մես-

ըրպէն երկու տարի շարունակ այդ այրուբների գրերով գրել-կարդալ է սովորեցնում: Սակայն սր. Մեսրոպը տեսնելով, որ այդ այրուբների առները բաւական չեն հայոց լեզուի վանկերն ու կապերը արտայայտելու համար, ինքն անձամբ գնում է Միջագետք Դանիէլի մօտ, բայց նոր բան չըզտնելով այնտեղ՝ գնում է Եղեսիա հեթանոսճարտասան Պղատոնից խորհուրդ հարցնելու: Պղատոնն ուրախութեամբ ընդունում է նրան, բայց ինքն էլ չըկարողանալով օգնել՝ խորհուրդ է տալիս Մեսրոպին դիմել Եպիփանոսին, որ իր նախկին ուսուցիչն էր եղել: Սր. Մեսրոպը Եղեսիայի եպիսկոպոս Բաբելասի օգնութեամբ գնում է Փիւնիկէ և այնտեղից Սամուսատ, որտեղ ապրում էր վախճանաւած Եպիփանոսի աշակերտ Հոռոփանոսը: Այստեղ նա երկար ժամանակ և համբերութեամբ աշխատում է իր նպատակին հասնել, այսինքն հայոց այրուբներ կատարելագործել. նրա ջանքերը պսակում են յաջողութեամբ և իր սուրբ աջով մի նոր եւ սքանչելի ծնունդ է տալիս ընդունում: ձևակերպում է ամբողջ այրուբների տառերը, նրանց անունները, դասաւորութիւնն ու հնչիւնները կարգի բերում և լրացնում: Հոռոփանոսն այդ այրուբների տառերին վայելուչ ձև է տալիս՝ որոշելով նրանց երկարութիւնն ու հաստութիւնը: Այս գործում սր. Մեսրոպին օգնում են յունարէն իմացող իր չորս օգնական քահանաները, որոնց անունները հետևեալներն են. Յովհան, Եկեղեաց գաւառից, Յովսէփ, Պաղանական տանից, Տէր, Խորձէնից և Մուշէ, Տարօնից:

Սր. Մեսրոպն իր օգնականներով վերագառնում է Հայաստան. սր. Սահակը և Վռամշապուհն թագաւորը ցնծութեամբ դիմաւորում են նրան Ռահ գետի մօտ և միժ պատուով ընդունելով՝ տօնախմբութիւններ են կազմում այս նշանաւոր իրողութեան առիթով:

Այնուհետև ամեն տեղ դպրոցներ են բաց անում և բազմաթիւ աշակերտներին նոր գրով հայերէն են սովորեցնում. ամեն մարդ ցանկանում էր հայոց լեզուն սո-

**ԱՄԵՆԱՏՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Տ.Տ. ԳԷՈՐԳ ԵՃԻՐ ՉԷԼԻՄԻՐՈՎՉ
ՕՅԵԿԱՆԻ ԱՏԳՈՒՄ**

Յատկապէս Տարազի համար լուսանկարեց Սինօզի անդամ Ն. Բարզէն վարդապետը:

վորել և ասորոց ու յունաց լեզուները սովորելու տան-
ջանքից ազատելու: Բայց դեռ դժւարութիւն կար, որով-
հետև սբ. գրքի մասերը թարգմանւած չէին: Սբ. Մես-
րոպն իր օգնական քահանաներով չէին վստահանում
Աստուածաշունչ գիրքը յունարէնից թարգմանել, որով-
հետև այնչափ հմուտ չէին յունարէն լեզւին: Այս դժւար
գրութիւնից դուրս գալու համար՝ ժողովում են հայոց
աշխարհի բոլոր աւագ քահանաները, նախարարները,
տանուտէրները և սբ. Մեսրոպի առաջնորդութեամբ
գնում են Վուամշապուհ թագաւորի մօտ և այդտեղ բո-
լորը միասին աղաչում են սբ. Սահակ կաթողիկոսին, որ
յանձն առնէ Աստուածաշունչ գրքի յունարէնից—հայերէն
թարգմանելու ծանր աշխատանքը: Աւագ քահանաներն
ասում են սբ. հայրապետին. սբ. Մեսրոպը կարգի է բե-
րել արդէն վաղուց գրւած հայերէն տառերը, որի գոր-
ծադրութեան համար ոչոք չէր հոգացել և իզուր և ան-
օգուտ աշխատանք էին թափել ասորոց լեզուն սովորե-
լու. ժողովրդի մեծամասնութիւնը եկեղեցուց դուրս էր
գալիս առանց բան հասկանալու, իսկ ուսուցիչները յո-
գոց հանելով և հառաչելով զղջում էին իրանց զուր
աշխատանքի մասին, որովհետև տեսնում էին, որ ժողո-
վրդից ոչոք օգուտ չէր քաղում իրանց հոգևոր խրատ-
ներից. այսպէս տեսց, մինչև որ գտնուեց գիրք: Արդ,
ինչպէս որ սբ. Գրիգոր Լուսաւորիչը մեր երկիրը լուսա-
ւորեց բրիտանական լուսով, բեզ է վերապահւած, իբրև
նրա շառաւիղին, լրացնել ըն նախնորդի, թողած պակասը
Աստուծոյ խօսքը հասկանալի դարձնելով ժողովրդի
համար, դու պէտք է թարգմանես սուրբ գիրքը, որովհե-
տև այդ բանը, բացի քեզանից, ոչոք չի կարող անել
Հայաստանում,

Սուրբ Սահակը լսելով թագաւորի, սուրբ Մեսրոպի
և մեծամեծների խնդիրը, հոգով ուրախանում է և խոս-
տանում՝ կատարել այդ գործը. այնուհետև նա գիշեր ու
ցերեկ գրազելով՝ թարգմանում է հին և նոր կտակա-
բաններն ու մարգարէից գրքերը:

Այս մեծ գործը գլուխ բերելով՝ սբ. Մահակը կարգադրութիւն է անում բազմացնել դպրոցների թիւը ու հայոց լեզուով սուսնդել և ուսուցանել Աստուծոյ կենդանի խօսքը: Ժողովուրդն սկսում է մեծ բազմութեամբ եկեղնացի յաճախել՝ հայերէն լսելու սուրբ պաշտամունքը և գիտակցաբար ըմբռնելու սուրբ արարողութիւնները: Եկեղեցիները պայծառանում են, շատանում է քարոզիչների թիւը, որոնք ժողովրդին մայրենի լեզուով մեկնում են սբ. գիրքը և հոգևոր մխիթարութիւն տալիս նրան:

Այնուհետև սբ. Մեսրոպը նորից սկսում է իր նախկին պաշտօնը, քարոզում է նոր այբուբենով. նախ գնում է Մարաց կողմերը, յետոյ Գողթան և Միւնեսաց աշխարհը:

Սուրբ Մեսրոպը տեսնելով թէ՛ ճրչափ բարեբար ազդեցութիւն է անում ժողովրդի հոգեկան կրթութեան վրայ մայրենի լեզուով ու գրով աւանդած բրիստոնէութիւնը, բուն բրիստոնէական ոգով վառւած՝ մտածում է նաև հայոց դրացի և հաւատակից ազգերին այդպիսի մխիթարութիւն պատճառել: Անձամբ գնում է Վրաստան, ներկայանում է վրաց Բակուր թագաւորին և իր միտքը յայտնում նրան: Բակուրը պատուով ընդունում է նրան և ամեն յարմարութիւն տալիս: Այնուհետև սբ. Մեսրոպը վրացի «Ջաղա»-ի օգնութեամբ կազմում է վրացերէն լեզւի այբուբենը և նրանց էլ միջոց տալիս՝ իրանց մայրենի լեզուով ու գրով ուսուցանելու դպրոցներում ու եկեղեցիներում: Յետոյ իր աշակերտներից երկուսին թողնելով Վրաստանում, ինքը գնում է Աղւանք ու նրանց թագաւոր Արսիլանի և եպիսկոպոսապետ Երեմիայի օժանդակութեամբ ժողովում է աշակերտներ և ուսուցանում: Այստեղ ևս սբ. Մեսրոպին աջողում է Բենիամին հմուտ թարգմանի օգնութեամբ՝ աղւանից լեզւի այբուբենը կազմել: Այս փորձի աջող հետևանքներն էլ տեսնելով՝ իւր աշակերտ Յովնաթանին թողնում է Աղւանից երկրում սկսած գործը շարունակելու, իսկ ինքը վերադառնում է Հայաստան:

Գ.

րը պարսից բաժնի Հայաստանում այսպէս աջող տարածւում էր հայոց նոր գիրն ու դպրութիւնը, յունաց բաժնի Հայաստանում՝ երկրի կառավարիչներն արգելում էին հայերէն գրի գործադրութիւնը: Սբ. Սահակն այդ խոչնդոտն էլ վերացնելու նպատակով՝ սբ. Մեսրոպին և իր թուր Վարդանին ուղարկում է Բիւզանդիոն երեք նամակով: Նամակներից մէկն ուղղւած էր Թէոդոս կայսրին, երկրորդը՝ Ատտիկոս եպիսկոպոսին, իսկ երրորդը՝ Անատոլիոս զօրավարին:

Թէոդոս կայսրին ուղարկւած նամակի մէջ սբ. Սահակը գանգատւում է յունաց բաժնի Հայաստանի կառավարիչներից, որ իրեն արժանավայել ընդունելութիւն չեն ցոյց տւել և այնքան ատելութեամբ են վերաբերւել, որ մինչև անգամ սբ. Մեսրոպի կազմած այբուբենն էլ չեն թոյլ տւել գործադրել. վերջը խնդրում է կայսրից, որ հրամայի Յունա-Հայաստանի կառավարիչներին. «ընդունել զմեզ և զվարդապետութիւնս մեր»: Բիւզանդիոնի եպիսկոպոս Ատտիկոսին և Անատոլիոս զօրավարին գրած նամակներում սբ. Սահակը Մեսրոպին անւանում է *մեր ուսուցիչ* և *մեր աշխարհի ուսուցիչ* նշանաւոր տիտղոսով: Բիւզանդիոնում ղեսպանութիւնն ընդունւում է կայսեր կողմից մեծ պատուով և վերադառնում Հայաստան՝ կաւսեր և Ատտիկոս եպիսկոպոսի նամակներով:

Թէոդոս երկրորդ կայսրը Սահակ Պարթևին գրած պատասխանի մէջ յանդիսանում է կաթողիկոսին՝ թէ ինչու է միացել պարսից թագաւորի հետ և մտնաւանդ թէ՛ արհամարհելով յունաց գիտնականներին՝ ասորոց է զիմել տառերի գիւտի համար. այդ պատճառով էլ, ասում է կայսրը, ես համաձայն էի, որ իմ պաշտօնեաները արհամարհեցին և արգելեցին նոր գրքերի մուտքը Յունա-

Հայաստանում: Բայց որովհետև Մեսրոպը պատմեց մեզ՝ թէ այդ գիւտը Աստուծոյ շնորհիւ եղաւ, զրեցիներ մեր պաշտօնեաներին, որ թոյլ տան նորագիւտ գրով ուսուցանելու և Քեզ էլ պատուով ընդունելու...: Քեզ պատուելու համար՝ Վարդանին Ստրատելատ կարգեցինք, իսկ Մեսրոպին առաջնակարգ վարդապետների կարգը դասեցինք:

Ատտիկոս եպիսկոպոսն ևս իր կողմից յանդիմանում է սբ. Սահակին, որ նա տառերի գիւտի համար փոխանակ Բիւզանդիոն ղիմելու և Յովհան Ոսկեբերանից խորհուրդ հարցնելու, ասորական գիտնականներին է ղիմել. սակայն նոյնպէս ուրախութիւն է յայտնում, որ վերջը հոգւոյ շնորհիւ է տեղի ունենում այբուբենի գիւտը, և յայտնում է, որ կայսեր հրամանով իրաւունք է տրւում սբ. Սահակին՝ նոր զպրութիւնն ուսուցանելու Յունահայաստանում:

Այս թոյլտուութեան հիման վրայ սբ. Մեսրոպը վերադառնալով յունաց բաժնի Հայաստան, անմիջապէս ամեն տեղ զպրոցներ է բաց անում և նոր ալբուրենով գրելկարդալ սովորեցնում: Մէկ գաւառում աջոգութեամբ առաջ տանելով գործը՝ իր աշակերտներին կարգում է տեսուչներ, իսկ ինքը զնում մի ուրիշ գաւառ՝ նոյնը շարունակելու:

Միւս կողմից առաջ էր դնում թարգմանութեան գործը. Յովսէփ և Եզսիկ Կողբացի աշակերտներն ուղարկւում են Միջագետքի Եղեսիա քաղաքը, որպէսզի սուրբ հորց գրաւորները թարգմանեն հայերէն և բերեն. սրանք նամակներ ստանալով, թէ սբ. Սահակը և Մեսրոպը ուրիշներին պէտք է Բիւզանդիոն ուղարկեն նոյն նպատակի համար, անմիջապէս թողնում են Եղեսիան և ուղևորւում Կ. Պօլիս: Սբ. Մեսրոպի Ղևոնդ և Կորիւն աշակերտները բարի նախանձով լցւած դէսի իրանց ընկերները, իրանք ևս շտապում են գնալ Բիւզանդիոն նրանց մօտ. նոյնն են անում և Յովհան ու Արձան աշակերտները, ո-

րոնք վաղուց ուղարկւած էին, բայց հետաքրքրուած մնալով՝ ուշացել էին: Սրանք բոլորն էլ սիրով ընդունուած են Բիւզանդիոնում և ուսումնասիրելով յունարէն լեզուն ու գրականութիւնը՝ թարգմանութեամբ են պարապում:

Շփեսոսի ժողովից յետոյ, երբ մեր թարգմանիչները վերադառնում են Բիւզանդիոնից, իրանց ուսուցիչներին, սբ. Սահակին և Մեսրոպին, գտնում են Տարօնի Աշտիշատում և ներկայացնում են ժողովի կանոններն ու սբ. գրքի ստոյգ օրինակները:

Այսպիսով արուբենի գիւտով ամբողջ Հայաստանում մի նոր կեանք է սկսւում. է թէ մանուկները և թէ չափահասները սովորում են իրենց մայրենի լեզուն և վերջինիս միջոցով հասկանում ու կարգում են եկեղեցական գրւածքները: Գրական շարժումը մի նոր ոգի է առաջացնում ազգի մէջ և բոլորն էլ միահամուռ ձգտում են հոգևոր միութեան. ազգային գաղափարը կենդանութիւն է ստանում և քաղաքականապէս երկուսի բաժանուած երկրում ու ժողովրդի մէջ հաստատուն միութեան կապ առաջացնում, որի անհրաժեշտութիւնը շուտով պէտք է երևար: Ասորական ազդեցութիւնն ու դպրութիւնը հետզհետէ տեղի է տալիս. աւելանում է յունական դպրութեան ազդեցութիւնը, բայց այս հանգամանքը այլ ևս վտանգաւոր չէր կարող լինել. ազգային գիրն ու գրականութիւնը սբ. Սահակի և Մեսրոպի տաղանդաւոր աշակերտների շնորհիւ շուտով արին ու մարմին դարձաւ հայ ժողովրդի համար, այս պատճառով և յունական գիտութիւնը միմիայն ազգային գրականութեան բարգաւաճմանը կարող էր ծառայել:

Սբ. Սահակ Պարթևը յիսուն եւ մէկ տարի բեղմնաւոր կերպով վարելով կաթողիկոսական ծանր պաշտօնը՝ քաղաքական շատ դժւար հանգամանքներում յաւերժա-յիշատակ անուն թողեց նաև հալոց մատենագրութեան մէջ՝ ամեն կերպ նպաստելով և մասնակցելով՝ թէ նոր այբուբենի կազմակերպութեանը և թէ սբ. գրքի թարգ-

մանութեանը: Հայ եկեղեցին նրան սրբերի դասը կարգեց և հայ ժողովուրդն էլ իր անմահ որդոց մատեանի մէջ ոսկէ տառերով զրոշմեց Սահակ Պարթև անունը:

Սր. Սահակը վախճանեց 438 թ. նաւասարդ ամսի վերջին օրը, իր ծննդեան տարեդարձին: Նաւասարդը մեր նախնեաց հաշուով տարւայ առաջին ամիսն է և համապատասխանում է օգոստոս ամսին:

Ամբողջ հայութիւնը դառնապէս սգալով իր հանճարեղ և մեծ կաթողիկոսի մահը՝ արքայական պատիւներով թաղում է նրա թանկագին աճիւնը Աշտիշատում, որ կաթողիկոսական կալւածք էր:

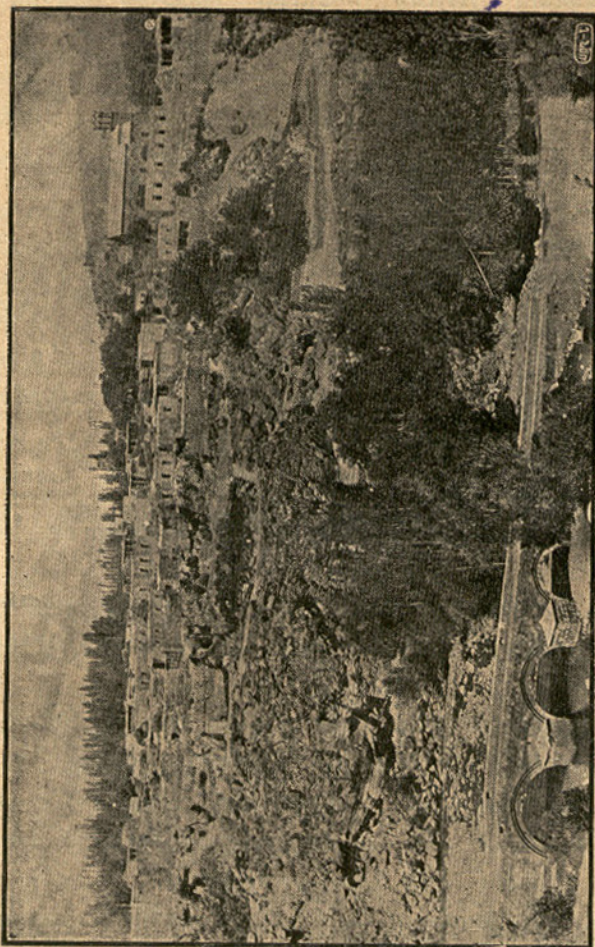
Հալաստանի այդ լուսաւորիչ աստղի ընկնելուց յետոյ կաթողիկոսական տեղապահ է կարգում՝ սր. Սահակից յետոյ հայութեան ամենամեծ հեղինակութիւն ունեցող հոգևորականը, սր. Մեսրոպը: Սակայն հազիւ վեց ամիս անցաւ և արն ընկաւ նաև երկրորդ պալծառ լուսատուն, հայ աշխարհի ուսուցանող սր. Մեսրոպը, որի մասին մեր մեծ պատմաբանը, Մովսէս Խորենացին ասում է. «զերգանցեց այն ժամանակի բոլոր առաքինի մարդկանցը»:

Սր. Մեսրոպը վախճանեց Վաղարշապատում, մեհեկան ամսի 13-ին. մեհեկանը համապատասխանում է փետրւարին:

Սուրբ վարդապետի տշխարհային մնացորդներն ամփոփելու համար վէճ է ծագում. ոմանք ուզում են նրա նշխարները թաղել իր բնագաւառ Տարօնում, ոմանք Գողթն գաւառում, ուր նա քարոզել էր առաջին անգամ, ոմանք էլ ուզում էին Վաղարշապատում թաղել. բայց յաղթող է հանդիսանում հալոց աշխարհի հազարապետ Վահան Ամատունին, որ սրբի մարմինը շքեղ հանդիսաւորութեամբ տանում է իր սեպհական Օջական գիւղը և այնտեղ դեռնին յանձնում:

Թէ ճշտափ առաքինի և սուրբ մարդու հռչակ էր վախում սր. Մեսրոպն իր ժամանակակիցների մէջ,

պարզ երևում է Մոզսէս Խորենացու այն վկայութիւնից՝ թէ աղօտ խաչի նշանով լոյս շողաց այն տան վրայ, ուր երանելին հողին աւանդեց և Օշականի ճանապարհին լուսոյ այդ շողըը շարունակ դագաղի վրայ էր, մինչև գերեզման իջեցնելը:

Օշական գիւղի ընդհանուր տեսարան

Օշական գիւղը, ուր ամփոփւած է սբ. Մեսրոպի մարմինը, գտնուում է էջմիածնից դէպի հիւսիս, մօտ երկու ժամ հեռաւորութեամբ Վաղարշապատից. Մայր Աթոռի սեպհական կալածական գիւղերից մէկն է և մօտ

300 տուն բնակիչ ունի: Մբ. Մեսրոպի գերեզմանի վրայ հայոց հազարապետ Վահան Ամատունին մի հայակապ եկեղեցի էր կառուցել, 1639 թ. նորոգեց Փիլիպպոս կաթողիկոսը: Իսկ այժմեան փառահեղ, սրբատաշ քարեց շինած, տաճարը կառուցեց երջանկայիշատակ Գէորգ Գ. կաթողիկոսը՝ 1879 թ.: Եկեղեցու սեղանի վէմ քարի տակ գտնուող այրի մէջ է ամփոփւած սբ. Մեսրոպի, մեր ազգային զրի ու գրականութեան հիմնադրի խնկելի աճիւնը:

Տասն եւ հինգ դար շարունակ սրբան արցունք է թափւել այդ սուրբ հողակոյտի վրայ, սրբան սիրտ յուզւել, սրբան ծունկ չորել և սրբան շրթունքներ են շփւել այդ ամբողջ հայութեան հետ անբակտելի կերպով կապւած, անմոռանալի շիրմին: Ո՛րչափ տարբեր զգացմունքի արտայայտութիւններ են եղել այդ արցունքները՝ նայելով թէ ո՞ր դարում և ի՞նչ ժամանակ են ցօղել դրանք սրբի դամբարանը. կայ արցունք ուրախութեան և ցնծութեան, կայ և՛ վշտի ու թշուառութեան:

Մբ. Սահակի և Մեսրոպի անունները հինգերորդ դարի սկզբից մինչև մեր օրերը անբաժան մնաց հայ գրականութիւնից և դարձեալ անբաժան կրմնայ, մինչև որ վերջին հայն հայերէն «անխ»-ով կրվչէ իր վերջին շունչը:

Ի ս. Յարութիւնեան

